

Hitit İkonografisinde “Kucaklama Sahneleri”ne Filolojik Bir Yaklaşım

A Philological Approach to “Umarmungsszenen” in Hittite Iconography

Nazan Baş*

Öz

Hitit görsel sanatından bildiğimiz tanrının kralı kucakladığı ve “kucaklama sahnesi” (Umarmungsszene) adıyla literatüre giren kucaklama eyleminin Hitit dilinde bir karşılığı bulunmamaktadır. Bu görsel imgenin genellikle mühür baskılarında kullanıldığını görmekle birlikte Yazılıkaya kaya anıtında da büyük ölçekli bir örneği mevcuttur. Genellikle koruyucu tanrısı ile kralın yer aldığı kucaklama sahneleri tanrı kral bağıını çözümleyebilmek açısından önemlidir. Kucaklama sahneleri yönetsel anlamda kralın tanrıdan güç aldığını simgeliyor gibi görünse de kucaklama hareketinin daha çok samimiyet ve korumaya yönelik bir jest olduğu söylenebilir. Tanrı ile kral arasında gerçekleşen bu sahnelerin doğrudan bir anlatımına çivi yazılı metinlerde rastlanmamaktadır. Ancak dolaylı olarak yapılabilecek yorumlamalar neticesinde kucaklama eyleminin Hititçe karşılığının izleri sürülebilir. Bu çalışmada tanrı ve kral arasındaki özel ilişkiyi betimleyen kucaklama sahnelerindeki kucaklama hareketinin Hititçede hangi sözcüğe karşılık gelebileceği üzerine bir öneri sunulacaktır. Özellikle Hitit dini metinlerinde sıklıkla geçen “merhamet, şefkat, acıma” anlamlarındaki *genzu-* kelimesi

* Dr. Hitit Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü-PhD., Hitit University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Ancient Languages and Cultures, Çorum/TÜRKİYE, <https://ror.org/01x8m3269> nazanbas@hitit.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-9699-8992>

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

ile söz konusu kucaklama eylemi ilişkilendirilerek eylemin muhtemel karşılığının bu Hititçe sözcük olabileceği üzerinde durulacaktır. Kucaklama sahnelerinin yer aldığı çeşitli mühür baskıları ile Yazılıkaya açık hava tapınağındaki kucaklama sahnesini içeren kaya kabartması burada ele alınmıştır. Aynı zamanda Hititçe çivi yazılı belgelerde *genzu-* sözcüğünün geçtiği ilgili pasajlara, Hititçe ve Türkçe çevirileriyle yer verilmiştir. Ayrıca Hititçe *genzu-* kelimesinin sahip olduğu farklı anlamaları ile bu sözcükle ilişkili diğer formlarına da değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hititler, Hititçe, Kucaklama Sahnesi, Yazılıkaya, Hitit Mühürçülüğü.

Abstract

The act of embracing, known as the “embracement scene” (Umarmungsszene) in the literature, where the god embraces the king -a motif we know from Hittite visual art- has no direct counterpart in the Hittite language. Although we often see this visual image on seal impressions, a large-scale example can also be found in the Yazılıkaya sanctuary. The embracement scenes, typically featuring the king and his protective deity, are significant for understanding the bond between the god and the king. While these scenes seem to symbolize the king drawing power from the god in a governmental sense, it can also be suggested that the embrace gesture is more of a cordial and protective act. Direct references to these scenes are not found in the cuneiform texts. However, indirect interpretations may allow us to trace a Hittite equivalent for the act of embracing. This study aims to propose a possible Hittite word corresponding to the embrace gesture depicted in the embrace scenes between the god and the king. Specifically, by associating the act of embracing with the word *genzu-*, which frequently appears in Hittite religious texts with meanings such as “compassion, mercy, pity,” it will be argued that this Hittite word might be the most likely equivalent for the act. Various seal impressions featuring embrace scenes and the rock relief in the Yazılıkaya sanctuary depicting an embracement scene will be discussed here. Additionally, relevant passages from Hittite cuneiform documents containing the word *genzu-* will be presented along with their translations.

Keywords: Hittites, Hittite, Embracement Scene, Yazılıkaya, Hittite Glyptic.

Giriş

Hitit gliptik sanatında kucaklama sahneleri genellikle kralın koruyucu tanrısı veya başka bir tanrı tarafından krala yapılan bir jest olarak betimlenir. Bu sahnelerde, tanrı kraldan daha büyük olarak tasvir edilmekte ve kucaklama hareketi kral ile

tanrı arasındaki özel ilişkiyi vurgulamaktadır¹. Kucaklama sahnelerinde genellikle tanrılar tarafından krallar kucaklanırken *tuhkanti* ünvanlı prens/prenslerin kucaklandığı mühür baskıları da tespit edilmiştir².

Hitit sanatında kucaklama sahneleri, Mısır-Hitit diplomatik ilişkilerinin yoğunlaştığı dönemde ortaya çıkmıştır³. Özellikle Kadeş Savaşı sırasında ve sonrasında her iki ülkenin ilişkilerinin dostluğa dönüştüğü zamanda bu ikonografinin Hititler tarafından da kullanılmaya başlandığı söylenebilir. Ancak iki uygarlığın kullandığı tasvirler birbirinden farklılık gösterir⁴. Mısır sanatında kucaklama hareketi iki kolla yapılırken Hititlerde tanrı kralı tek koluyla sarmaktadır⁵. Hitit sanatında bu sahnelerin gelişimi Hitit krallığı süresince insan ile tanrı arasındaki bağın daha yakın, kişisel bir ilişkiye dönüşmesiyle açıklanmaktadır. Bu yakın ilişki ve tanrıya karşı hissedilen sevgi koruyucu tanrıların ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır⁶.

II. Muwatalli dönemiyle beraber görülen koruyucu veya şahsi tanrılar arasında: II. Muwatalli'nin *piḫaššaši* Fırtına Tanrısı, III. Hattušili'nin Şamuḫa kentinin Istar'ı ve Nerik kenti Fırtına Tanrısı ve IV. Tuthaliya'nın Şarruma'sı yer almaktadır⁷. Tanrıların krala özel bir koruma veya rehberlik sağladığını simgeleyen kucaklama sahneleri de ilk kez II. Muwatalli'nin mühürlerinde kullanılmaya başlamıştır⁸. Kralın

- 1 Suzanne Herbordt, “The Hittite Royal Cylinder Seal of Tuthaliya IV with Umarmungsszene”, *The Iconography of Cylinder Seals, Warburg Institute Colloquia 9*, ed. Paul Taylor, Warburg 2006, s. 86.
- 2 Theo van den Hout, “Tuthaliya IV. und die Ikonographie hethitischer Großkönige des 13. Jhs.”, *Bibliotheca Orientalis*, S. 52, 1995, s. 558; Suzanne Herbordt, “Siegeltypen und Siegeldarstellungen”, *Boğazköy-Hattuša*, S. 23, 2011, s. 58; krş. Suzanne Herbordt, *Die Prinzen- und Beamtensiegel der hethitischen Grossreichszeit auf Tonbullen aus dem Nišantepe-Archiv in Hattusa*, Boğazköy-Hattuša 19, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein 2005, s. 64.
- 3 Herbordt, “The Hittite Royal Cylinder Seal of Tuthaliya IV with Umarmungsszene”, s. 87.
- 4 Herbordt, *age.*, s. 87.
- 5 Horst Klengel, “An der Hand der Gottheit”: Bemerkungen Zur “Umarmungsszene” in der Hethitischen Tradition”, *Silva Anatolica. Anatolian Studies Presented to Maciej Popko on the Occasion of His 65th Birthday*, ed. Piotr Taracha, Warsaw 2002, s. 206; Claudia Posani, “The Significance of the Embrace Metaphor in the Inscription KARKAMIŠ A 21”, *Researching Metaphor in the Ancient Near East*, ed. Marta Pallavidini, Ludovico Portuese, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2020, s. 146.
- 6 Maciej Popko, *Religions of Asia Minor*, çev. Iwona Zych, Academic Publications Dialog, Warsaw 1995, s. 133.
- 7 Volkert Haas, *Geschichte der hethitischen Religion*, Handbuch der Orientalistik, Leiden 1994, s. 193; Popko, *age.*, s. 133.
- 8 Thomas Beran, *Die hethitische Glyptik von Boğazköy*, Verlag Gebr. Mann, Berlin 1967, s. 79; Klengel, *age.*, s. 206; Herbordt, *Die Prinzen- und Beamtensiegel der hethitischen Grossreichszeit auf Tonbullen aus dem Nišantepe-Archiv in Hattusa*, s. 70; Herbordt, “The Hittite Royal Cylinder Seal of Tuthaliya IV with Umarmungsszene”, s. 85; Meltem Doğan-Alparslan, *Hitit Kralı II. Muwatalli: Kişiliği ve İcratı*

koruyucu tanrısı dışında, farklı tanrıların betimlendiği kucaklama sahneleri mevcuttur. Örneğin, III. Murşili *tuhkanti* ünvanına sahip olduğu dönemdeki mühürlerinde tanrı Şarruma ile betimlenirken, tahta çıkışından sonra Fırtına Tanrısı'yla tasvir edilmiştir. Benzer şekilde IV. Tuthaliya'nın mühürlerinde Fırtına Tanrısı, Kummani Fırtına Tanrısı ve Yazılıkaya kaya kabartmasında tanrı Şarruma koruyucu olarak kucaklama sahnelerinde yer almaktadır⁹. Bu şekilde mühürlerde farklı tanrıların yer almasının nedeni mührün basıldığı nesne, mührün kullanıldığı yer veya kralın hükümdarlığındaki farklı dönemlerle ilişkili olarak açıklanmaktadır¹⁰.

Hititlerin Mısır kültüründen etkilenecek kullanmaya başladığı düşünülen kucaklama sahnesi betimlemeleri, tanrılara karşı hissedilen ya da tanrılar tarafından krala beslenmesi beklenen duyguların görsel bir ifadesi olmalıdır. Özellikle mühür gibi onaylanma ve resmiyet kazandırma amacıyla kullanılan bir materyal üzerinde kralın vermek istediği mesaj tanrının desteği, koruması ve sahipliğinin onunla birlikte olduğudur. Dolayısıyla burada metinlerden bildiğimiz tanrı ve kral arasındaki bağı ifade eden bir duygunun görsel bir temsili söz konusu olmalıdır.

II. Muğatalli'nin Kucaklama Sahneli Mühür Baskıları

Kucaklama sahnelerinin ilk kez görülmeye başlandığı II. Muğatalli'nin dönemine ait mühür baskılarında *piḫaššašši* Fırtına Tanrısı kralı sağ koluyla kucaklamış olarak resmedilmektedir¹¹. Tanrı, sağ koluyla kralı sarıp sağ eliyle de kralın kaldırılmış sol elini tutmaktadır¹². Burada kralın elini tutması farklı yorumlara açık olsa da¹³ vurgulamak istediğimiz esas nokta, tanrının kolunu kralın etrafına dolması ve bu yakın temasın tanrı ile kral arasındaki özel bir ilişkiyi sembolize etmesi üzerinedir.

Filolojik Belgeler Işığında, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2012, s. 10.

9 Herbordt, "The Hittite Royal Cylinder Seal of Tuthaliya IV with Umarmungsszene", s. 86 dn. 17; Herbordt, "Siegeltypen und Siegeldarstellungen", s. 61.

10 Herbordt, "The Hittite Royal Cylinder Seal of Tuthaliya IV with Umarmungsszene", s. 86 dn. 17; Herbordt, "Siegeltypen und Siegeldarstellungen", s. 61.

11 Beran, *age.*, s. 79; Ali Dinçol-Belkis Dinçol, "Tabarna ve 'Aedikula' Mühürleri", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk*, ed. Wenzel Jacob, Kunst-und Ausstellungshalle, Bonn 2002, s. 434; Herbordt, "Siegeltypen und Siegeldarstellungen", s. 53; Ali Dinçol-Metin Alparslan, "Hitit Mühürçülüğü (Glyptik)", *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, ed. Metin Alparslan-Meltem Alparslan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 403.

12 Herbordt, "Siegeltypen und Siegeldarstellungen", s. 53.

13 Krş. Klengel, *age.*, s. 210.

Resim 1: II. Muwatalli'nin Kucaklama Sahneli Mühür Baskısı Bo 815/f (Herbordt, “The Hittite Royal Cylinder Seal of Tuthaliya IV with Umarmungsszene”, s. 208, fig. 134)¹⁴.

Resim 2: II. Muwatalli'nin Kucaklama Sahneli Mühür Baskısı (Herbordt, “Siegeltypen und Siegeldarstellungen”, s. 54, Abb. 15).

Resim 3: II. Muwatalli'nin Kucaklama Sahneli Mühür Baskısı (Herbordt, *age.*, s. 54, Abb. 15)¹⁵.

14 Ayrıca bk. Hans Gustav Güterbock, *Siegel aus Boğazköy, Erster Teil: Die Königssiegel der Grabungen bis 1938*, AfO Beiheft 5, Berlin 1940, s. 65 Nr. 38 A.

15 Ayrıca bk. Güterbock, *age.*, s. 65, Nr. 40; Herbordt, “Siegeltypen und Siegeldarstellungen”, s. 54.

II. Muḫatalli'nin koruyucu tanrısı olan *piḫaššašši* Fırtına Tanrısı, onun hükümdarlığı boyunca büyük bir öneme sahiptir. Kralın hükümdarlığı sırasında başkenti Ḫattuša'dan Tarḫuntašša'ya taşınması siyasi sebeplerin yanı sıra burayı koruyucu tanrısına adadığı bir kent hâline getirmek istemesi şeklinde de yorumlanmaktadır¹⁶. Öte yandan II. Muḫatalli'nin egemenlik yıllarında kardeşi III. Ḫattušili'nin hırslı karakteri¹⁷ de onun koruyucu tanrısı ile güçlü bir bağ kurmasında etkili olmuş olabilir. Muḫatalli, bu tanrıyla olan ilişkisini yalnızca bir koruma ya da rehberlik olarak değil adeta bir evlat edinme biçiminde tanımlamaktadır¹⁸. Bunun, kralın tanrıya olan derin bağlılığını ve ona duyduğu güveni simgelediğini düşünebiliriz.

CTH 381 KUB 6.45 + KUB 30.14 ay. III¹⁹

26 ... DUMU.LÚ.U₁₉.LU-aš e-šu-un A-BU-YA-ma A-NA ^DUTU ^{URU}TÚL-na
27 Û A-NA DINGIR^{MEŠ} ḫu-u-ma-an-da-aš ^{LÚ}SANGA e-eš-ta 28 nu-mu-za
A-BU-YA DÛ-at ^DU pt-ḫa-aš-ša-aš-si-ma-mu an-na-az 29 da-a-aš nu-mu šal-la-
nu-ut nu-mu A-NA ^DUTU ^{URU}TÚL-na 30 Û A-NA DINGIR^{MEŠ} ḫu-u-ma-an-da-
aš ^{LÚ}SANGA i-ya-at 31 A-NA KUR ^{URU}Ḫa-at-ti-ma-mu LUGAL-iz-na-an-ni
da-a-iš

“... Ben (bir ölümlü) insanoğlu idim, babam ise Arinna kenti Güneş Tanrıçası'nın ve bütün tanrıların rahibi idi ve babam beni yaptı/yarattı fakat *piḫaššašši* Fırtına Tanrısı beni annemden aldı ve beni büyüttü. Beni Arinna kenti Güneş Tanrıçası'nın ve bütün tanrıların rahibi yaptı. Beni Ḫatti ülkesi krallığına yerleştirdi”.

II. Muḫatalli'nin mühürlerindeki kucaklama sahneleri tanrı-kral arasındaki özel ilişkiyi vurguluyorken yukarıdaki pasaj da tanrının kralı yalnızca bir hükümdar olarak değil himayesi altına aldığı biri gibi sahiplendiğini anlatmaktadır. Tanrı hem kralı koruyan, ona yol gösteren bir figür hem de onu seven, yetiştiren bir karakter gibi tasvir edilmiştir.

16 Itamar Singer, *Muḫatalli's Prayer to the assembly of gods through the storm-god of lightning: (CTH 381)*, Scholars Press, Atlanta 1996, s. 163; Stefano de Martino, *Hititler*, çev. Erendiz Özbayoğlu, Dost Yayınları, Ankara 2006, s. 62.

17 Turgut Yiğit, “Hitit Kral Ailesi Üyelerinin Siyasal Etkinlikleri Üzerine”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C 18/S. 29, 1996, s. 236.

18 van den Hout, *age.*, s. 561.

19 Singer, *age.*, s. 7 vd.

III. Murşili’nin (Urhi-Teşup) Kucaklama Sahneli Mühür Baskıları

III. Murşili’nin diğer krallardan farklı olarak *tuhkanti* ünvanlı prensken kullandığı kucaklama sahneli mühür baskısı da bulunmaktadır²⁰. Bu mühür, babası II. Muḫataalli hayatayken kullanılmıştır. Ayrıca kucaklama eylemini gerçekleştiren koruyucu tanrı olarak Şarruma tasvir edilmektedir.

Resim 4: Urhi-Teşup’un Kucaklama Sahneli Mühür Baskısı Bo 91/1915 (Herbordt, “The Hittite Royal Cylinder Seal of Tuthaliya IV with Umarmungsszene”, s. 210, fig. 138).

Resim 5: Urhi-Teşup’un Kucaklama Sahneli Mühür Baskısı Bo 90/1122 (Herbordt, *age.*, s. 210, fig. 139)²¹.

III. Murşili tahta çıktığında babası II. Muḫataalli’nin mühürlerinde olduğu gibi Fırtına Tanrısı kralı kucaklayan tanrı olarak betimlenmiştir²². Babasıyla benzer

²⁰ Herbordt, “Siegeltypen und Siegeldarstellungen”, s. 55; Ayrıca bk. “Prens Šuppiluliuma’ya ait kucaklama sahneli mühür baskısı” Çiğdem Maner- A. Emre Kuruçayırılı- Christian Allasino- H. Nurbahar Kurtlu- Angelo Di Mizhele- Claudia D’orazio- Gökçe Öztürk- Hasan Peker- Rula Shafio, “The Excavation at Kayalıpınar-Samuha 2023: A Preliminary Report”, *Anatolia Antiqua- Eski Anadolu* 32, Institut Français d’Études Anatoliennes Georges-Dumézil, İstanbul 2024, s. 439, Fig. 68.

²¹ Ayrıca bk. Herbordt, *Die Prinzen- und Beamtsiegel der hethitischen Grossreichszeit auf Tonbullien aus dem Nişantepe-Archiv in Hattusa*, s. 71, Abb. 46.

²² Herbordt, *age.*, s. 56.

motifleri içeren mühürlere sahip olması tahta meşru biçimde geçtiğini vurgulama ve tahtını güvence altına alma çabasından kaynaklanmış olmalıydı²³. Çünkü bu dönemde III. Murşili, amcası III. Hattuşili ile iktidar çatışması içindedir. III. Hattuşili bu kralı “Muwatalli’nin piç oğlu” olarak tanımlayarak bir nevi onun hükümdarlığını kabul etmek istememiştir²⁴. Bu bağlamda Murşili’nin babasıyla aynı motifleri kullanması ve tanrı tarafından kucaklanmış olması yine onun iktidarının meşruiyetine dair kanıt niteliği taşımaktadır. Bunun yanı sıra kralın mühürlerindeki kucaklama sahneleri onun önceden beri ilgili tanrıların korumasına sığındığı, onlardan destek aldığı ve aralarında güçlü bir bağ olduğu imajını yansıtmaktadır²⁵.

Resim 6: III. Murşili’nin Kucaklama Sahneli Mühür Baskısı Bo 90/266 (Heinrich Otten, *Zu einigen Neufunden hethitischer Königssiegel*, Steiner, Stuttgart 1993, s. 23, Abb.17)²⁶.

III. Murşili’nin amcası III. Hattuşili’nin mühürlerinde ise kucaklama sahnelerine rastlanmamaktadır. Ancak Karnak’ta Amon tapınağı ve Ramesseum tapınağına Mısır hiyeroglifleri ile işlenen, III. Hattuşili ile Mısır kralı II. Ramses arasında yapılan antlaşmada böyle bir mühür baskısının varlığından söz edilmektedir²⁷. Antlaşma metninin Akadca kopyaları Hitit başkenti Boğazköy’de ele geçmiştir fakat iki gümüş tablete de kaydedildiğini öğrendiğimiz diğer nüshalar bulunamamıştır²⁸.

23 Herbordt, “The Hittite Royal Cylinder Seal of Tuthaliya IV with Umarmungsszene”, s. 88; Herbordt, “Siegeltypen und Siegeldarstellungen”, s. 56; Posani, *age.*, s. 146.

24 Yiğit, *age.*, s. 237; Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu I*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002, s. 82; de Martino, *age.*, s. 65.

25 Stefano de Martino, “Symbols of Power in The Late Hittite Kingdom”, *Studien zu den Boğazköy-Texten*, S. 51, 2010, s. 89.

26 Ayrıca bk. Otten, *age.*, s. 24, Bo 90/492 Abb. 19; Otten, *age.*, s. 25, Bo 91/852 Abb.20; Herbordt, “Siegeltypen und Siegeldarstellungen”, s. 56.

27 Elmar Edel, *Der Vertrag zwischen Ramses II. von Ägypten und Hattuşili III. von Hatti*, Mann. Gebr., Berlin 1997, s. 84; Klengel, *age.*, s. 205.

28 Gary Beckman, *Hittite Diplomatic Texts Second Edition*, Scholars Press, Atlanta 1999, s. 9; Dietrich Sürenhagen, “Forerunners of the Hattusili-Ramesses treaty”, *British Museum Studies in Ancient Egypt*

Mısır hiyerogliflerinde, Firavun’a gönderilen gümüş tabletin ön ve arka yüzünde yer alan mühür baskıları detaylı bir şekilde tarif edilmektedir. Tabletın ön yüzünde III. Hattuşili’nin, arka yüzünde eşi Puduhepa’nın mühür baskılarının bulunduğu sahnelerde, III. Hattuşili Fırtına Tanrısı, Kraliçe Puduhepa da Arinna kenti Güneş Tanrıçası tarafından kucaklanmış şekilde betimlenmektedir²⁹. Bu yazıtlarda Mısır hiyerogliflerinde “qnj”³⁰ harfleriyle ifade edilen kucaklama hareketi, iki kolla gerçekleştirilen bir eylemdir ve Hitit sanatındaki kucaklama tasviriyle tam olarak aynı olmadığını belirtmek gerekir³¹.

IV. Tuthaliya’nın Kucaklama Sahneli Mühür Baskıları

Kral IV. Tuthaliya’nın en iyi bilinen kucaklama sahneli betimi koruyucu tanrısı Şarruma ile birlikte yer aldığı Yazılıkaya açık hava tapınağının B odasında bulunan kaya kabartmasıdır. Çoğunlukla mühür baskılarında karşılaşılan kucaklama sahnesinin böylesi bir tapınak alanında yer alması kralın tanrıyla olan yakın bağı kutsal bir alanda, daha geniş bir kitleye göstermeyi amaçladığını belirtmektedir. Bu sahne kralın tanrısal desteğe olan ihtiyacını ve koruyucu tanrısı Şarruma ile olan güçlü manevi ilişkisini görkemli bir şekilde simgeler.

Resim 7: IV. Tuthaliya’nın Tanrı Şarruma ile Kucaklama Sahnesi Yazılıkaya B Odası, No. 81 (Herbordt, “The Hittite Royal Cylinder Seal of Tuthaliya IV with Umarmungsszene”, s. 208, fig. 135).

and Sudan, S. 6, 2006, s. 60.

29 Klengel, *age.*, s. 206; Elena Devecchi, *Trattati internazionali ititi*, Paideia Editrice, Brescia 2015, s. 54.

30 Burada her iki kol da kullanılmaktadır.

31 Klengel, *age.*, s. 206; Posani, *age.*, s. 146.

IV. Tuḫaliya Nişantepe’de bulunmuş mühür baskılarında Kummani kenti Fırtına Tanrısı tarafından kucaklanmış şekilde betimlenmektedir³².

Resim 8: IV. Tuḫaliya’nın Kucaklama Sahneli Mühür Baskısı Bo 91/1980 (Herbordt, “The Hittite Royal Cylinder Seal of Tuthaliya IV with Umarmungsszene”, s. 207, fig.131)³³.

Bu krala ait bir başka kucaklama sahneli mühür baskısı Ugarit’te bulunan bir belge üzerinde yer alır. Ugarit Kralı Ammiřtamru ile Amurru Kralı Benteřina’nın kızı arasındaki boşanmanın onaylandığı mühür baskısında IV. Tuḫaliya bu sefer Fırtına Tanrısı tarafından kucaklanmaktadır³⁴. Bu kral döneminde farklı tanrılarla işlenen kucaklama motifi artık yalnızca iktidarı güçlendirme amacı taşımaktan ziyade kralın dinî yönünü de ortaya koyan bir simge hline gelmiş olmalıdır.

32 Herbordt, “The Hittite Royal Cylinder Seal of Tuthaliya IV with Umarmungsszene”, s. 86.

33 Ayrıca bk. Peter Neve, “Die Ausgrabungen in Bogazköy-Hattusa 1991”, *Archologischer Anzeiger*, S. 3, 1992, s. 315 Abb. 7d; Herbordt, “The Hittite Royal Cylinder Seal of Tuthaliya IV with Umarmungsszene”, s. 208, fig. 133; Herbordt, “Siegeltypen und Siegeldarstellungen”, s. 59, Abb 17b.

34 Heinrich Otten, *Żu einigen Neufunden hethitischer Königssiegel*, Steiner, Stuttgart 1993, s. 35; Herbordt, “The Hittite Royal Cylinder Seal of Tuthaliya IV with Umarmungsszene”, s. 87.

Resim 9: IV. Tuthaliya’nın Fırtına Tanrısı ile Kucaklama Sahneli Mühür Baskısı RS 17/159. (Ottén, *Zu einigen Neufunden hethitischer Königssiegel*, s. 26, Abb.29)³⁵.

Hitit kralı II. Muwatalli ile mühürlerde kullanılmaya başlanan tanrı ve kral arasındaki yakınlığı vurgulayan bu ikonografik dil, görüldüğü gibi kralın halefleri tarafından da benimsenmiştir. Mühür baskılarındaki kucaklama sahneleri sadece bir güç sembolü değil aynı zamanda duygusal bağı pekiştiren bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Hititçe dua metinlerinde krallar tanrıların himayesine girmek yani onların merhametine sığınmayı dilerken kucaklama sahneli mühürlerde tanrının kralı kucaklaması, onu koruma altına alması anlamını taşımaktadır. Yine bu sahnelerde herhangi bir tanrıça veya tanrının bir kraliçeyi kucakladığını görmüyoruz. Söz konusu durum yalnızca tanrı ve kral arasındaki ilişkiye özgüdür ve onların arasındaki duygusal bağın ifadesini yansıtmaktadır.

Bu betimlemelerde kral ve ilgili tanrı arasında kurulan, adını bilmediğimiz özel bir bağ temsil edilmektedir. Krallar tanrılardan talep ettikleri bir şeyin kazanımına sahip olmuşçasına tanrının yanında, tanrının kolunun altında yer almaktadırlar. Tanrı ise her zaman heybetli ve kraldan büyük resmedildiği eserlerde kralın koruyucusu, yol göstericisi ve hatta ebeveyni rolündedir. Benzer bir durum beyköle ilişkisi için de örneklendirilebilir³⁶. Bunlarla beraber kucaklama hareketiyle tanrı krala şefkatini, dostluğunu ve desteğini sergilemektedir. Bu destek Hitit kralının yapacağı savaşlarda başarılı olmasını, hastalıklardan uzak, sağlıklı bir yaşam sürmesini sağlayacaktır. Diğer bir deyişle kucaklama sahneleri, tanrının

35 Ayrıca bk. Claude F. A. Schaeffer, “Recueil des sceaux et cylindres hittites imprimés sur les tablettes des Archives Sud du palais de Ras Shamra suivi de considérations sur les pratiques sigillographiques des rois d’Ugarit”, *Ugaritica*, S. 3, 1956, s. 19, fig. 24; Herbordt, *age.*, s. 209, fig. 136, 137; Herbordt, “Siegeltypen und Siegeldarstellungen”, s. 59, Abb.17a.

36 Bk. Aygül Süel, *Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, Ankara 1985, s. 22 vd., 159.

krala gösterdiği şefkat ve destekle doludur. Hitit dilinde bu betimlemelerin özellikle şefkat ve merhamet kelimeleriyle bağdaştırılabileceği düşünülmelidir. Dolayısıyla tanrının kralı kucaklaması yalnızca bir jest değil aynı zamanda bir merhamet veya şefkatin göstergesidir.

Sözünü ettiğimiz kucaklama sahnelerindeki tanrı-kral ilişkisini tanımlayan ya da tanrının kralı kucaklamasını ifade eden herhangi bir sözcüğe Hititçe metinlerde rastlanmamaktadır. Bununla beraber Hititçe’de “sarılmak” anlamına gelen (*anda*) *ḫulḫuliya*-³⁷ okunuşunda bir sözcük mevcuttur. Çoğunlukla “güreşmek, savaşmak” manalarında kullanılan *ḫulḫuliya*- sözcüğü bazı metinlerde *anda*- prepozisyonu ile “sarılmak” anlamıyla geçmektedir. Sözcüğün bu iki anlamına dair bir yorum, (*anda*) *ḫulḫuliya*- fiilinin temel anlamı “birine ya da bir şeye sarılmak” iken “güreşmek, savaşmak” anlamları ise “(mücadele esnasında) birbirine sarılmak” eylemine dayanılarak ilgili anlamlarını kazandığı yönündedir.³⁸

CTH 578 SU ve KIN Kehanetleri II KUB 50.84 öy. II³⁹

10' *nu-za-kan* ^DUTU ^{URU}PÚ-na *gi-nu-ya an-da hu-ul-hu-li[-ya-z]*

“ve (kraliçe) Arinna kenti Güneş Tanrıçası’nın dizlerine sarılır”.

CTH 210 Çeşitli Mektup Fragmanları KUB 23.97 ay. III⁴⁰

1-2 *nu-mu-za-kan* ŠEŠ.DUG.GA-*YA an-da hu-ul-hu-li-ya-at*

“ve sevgili kardeşim bana sarıldı”.

37 Johann Tischler, *Hethitisches Etymologisches Glossar Teil A-K*, Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft Band 20, Innsbruck 1983, s. 280; Jaan Puhvel, *Hittite Etymological Dictionary Vol. 3 Words Beginning with H*, Trends in Linguistics Documentation 5, Mouton de Gruyter, Berlin 1991, s. 362 vd.; Ahmet Ünal, *Multilinguales Handwörterbuch des Hethitischen: hethitisches, englisches, deutsches und türkisches Wörterbuch= A concise multilingual Hittite Dictionary: a Hittite, English, German and Turkish Dictionary= Hititçe çok dilli el sözlüğü: Hititçe, İngilizce, Almanca ve Türkçe Sözlük*, Verlag Dr. Kovac, Hamburg 2007, s. 227; Alwin Klockhorst, *Etymological Dictionary of the Hittite Inherited Lexicon*, Brill, Leiden 2008, s. 357.

38 Erich Neu, *Der Anitta Text*, Studien zu den Boğazköy Texten 18, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1974, s. 78.

39 Neu, *age.*, s. 78; Silvia Alaura, “Fleh- und Unterwerfungsgesten in den hethitischen Texten”, *Altorientalische Forschungen*, S. 32, 2005, s. 381 vd.; Ayrıca bk. aynı metnin 21’ ve 22’. satırları.

40 Neu, *age.*, s. 78; Albertine Hagenbuchner, Die Korrespondenz der Herhiter 1. Die Briefe unter ihren kulturellen, sprachlichen und thematischen Gesichtspunkten 2. Die Briefe mit Transkription, Übersetzung und Kommentar, Texte der Hethiter 16, Carl Winter, Heidelberg 1989, s. 170 vd.; Puhvel, *age.*, s. 362.

CTH 832 Çeşitli İçeriklerde Fragmanlar KUB 26.65 öy. II⁴¹

9-10 *na-an pa-ta-al-hu-uš* III-ŠU *ku-ya-aš-ta* [...] *hu-ul-hu-li-ya-at*

“ve onu ayak tabanlarını/ayak tabanlarından üç kez öptü [...] sarıldı”.

Yukarıda “sarılmak” fiiline dair verilen örnekler insanlar arasındaki sarılma hareketini ifade etmektedir. Bir diğer örnekteki, kraliçenin tanrıçanın dizlerine sarılması ise kraliçenin tanrıçaya yakarması veya ondan bir şeyler talep etmesiyle ilgili bir betimdir. Dolayısıyla *hulhulīya-* sözcüğünün kucaklama sahnelerindeki tanrının krala sarılma eylemini karşılayabileceğini söylemek çok yerinde olmayacaktır. Çünkü bu sahnelerdeki kucaklama hareketi basit bir sarılma fiilinden öte tanrı tarafından uygulandığı için bir tür himaye olarak yorumlanmalıdır. Bu aynı zamanda kralın tanrı tarafından korunduğunu, yüceltildiğini simgelemektedir.

Bununla beraber kucaklama, sarılma eylemlerinin ŠU^{HLA}-*uš* *arahzanda hark-* yani “ellerini çevresinde tutmak” fiil öbeği ile anlatıldığı kullanımlar da tespit edilmiştir. Örneğin Maşat ve Amarna mektuplarında bu ifadeyle karşılaşmaktayız. İlgili metinlerde mektubu gönderen kişi, mektubun alıcısına iyi dileklerde bulunurken tanrıların ellerini o kişinin çevresinde tutmasını da dileklerine eklemektedir⁴².

HBM 73⁴³ ay.

21 *nu-ut-ta* ŠU^{HLA}-*uš* *a-ra-aḫ-za-an-da* 22 *aš-šu-li har-kán-du* 23 *nu-ut-ta pa-aḫ-ša-an-da-ru*

“ve onlar (tanrılar) ellerini çevrende iyilikle tutsunlar ve seni korusunlar”!

VBoT 2⁴⁴ öy.

41 Puhvel, *age.*, s. 362.

42 Herbordt, “The Hittite Royal Cylinder Seal of Tuthaliya IV with Umarmungsszene”, s. 86; Orta köy mektupları için ayrıca bk. Aygül Süel, “Hitit Devletinin Bir Diğer Başkenti: Şapinuva”, *Muhibbe Darga Armağanı*, haz. Taner Tarhan, Aksel Tiber, Erkan Konyar, Sadberk Hanım Müzesi Yayını, İstanbul 2008, s. 462 vd.; Aygül Süel, “Şapinuva’nın Kraliçesi: Taduhepa”, *Anadolu’da Kadın On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe*, A. Muhibbe Darga, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015, s. 140 vd.

43 Sedat Alp, *Hethitische Briefe aus Maşat-Höyük*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 260 vd.; ayrıca bk. Alp, *age.*, s. 272 vd. HBM 81 öy. 6-7, s. 290 vd. HBM 89 öy. 5-6.

44 Liane Rost, “Die außerhalb von Boğazköy gefundenen hethitischen Briefe”, *Mitteilungen des Instituts für Orientforschung*, S. 4, 1956, s. 328 vd.; William L. Moran, *The Amarna Letters*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 1992, s. 103; Stefano de Martino-Fiorella Imparati, “La mano nelle più significative espressioni idiomatiche ittite”, *Studi in memoria di Adriana Quattordio Moreschini*, ed. Luciano Agostiniani, Maria G. Arcamone and Onofrio Carruba, Istituti editoriali

18 *aš-šu-ú-li pa-aḫ-ša-an-ta-ru* 19 *nu-ut-ta ŠU^{HIA}-uš a-ra-aḫ-za-an-da* 20 *aš-šu-ú-li ḫar-kán-du*

“iyilikle korusunlar! Ve onlar (tanrılar) ellerini çevrende iyilikle tutsunlar”!

Yukarıdaki pasajlarda dikkat edilmesi gereken iki unsurdan bahsedilebilir. Birincisi, “eller” yani ŠU^{HIA} sözcüğünün çoğul formda kullanımıdır. Mühür baskılarında ve Yazılıkaya’da görülen kucaklama sahnesinde ise tanrı tek kolu ile kralı kucaklamaktadır. Ancak ŠU^{HIA}-uš *arāḫzanda ḫark-* metaforik anlamda birini korumak ve onu desteklemek⁴⁵ manasıyla söz konusu kucaklama eylemini andırabilir. İkincisi, ŠU^{HIA}-uš *arāḫzanda ḫark-* kucaklama eylemini kapsıyor görünse de mektuplardaki dil üslubu mektup yazma kurallarına uygun bir kullanımdır⁴⁶. Dolayısıyla bu ifade biçiminin kucaklama sahnelerindeki kucaklama hareketini nitelendirdiğine çekimser yaklaşabiliriz.

Ancak aşağıdaki antlaşma metninde ŠU^{HIA}-uš *arāḫzanda ḫark-* fiil öbeği bu kez şefkat anlamına gelen *genzu-* sözcüğüyle art arda kullanılmıştır. Antlaşma metninde geçen “ellerini çevrede tutma” ifadesi de yine koruyup kollama anlamı taşımaktadır. Kral bu eylemi kendisine bağlı başka bir kraldan istemektedir.

CTH 42 I. Šuppiluliuma ile Hayaša Kralı Ḫukkana Arasındaki Antlaşma
KBo 5.3 öy. I⁴⁷

22 *nu-za ma-a-an tu-el ma-aḫ-ḫa-an A-NA SAG.DU-KA ZI-KA Ū A-NA RA-MA-NI-KA* 23 *gi-en-zu ḫar-ši ŠU^{HIA}-uš-za a-ra-aḫ-za-an-da ḫar-ši nu ma-a-an A-NA SAG.DU* ^{PUTU}^{ŠT} 24 *ZI* ^{PUTU}^{ŠT} *RA-MA-A-AN* ^{PUTU}^{ŠT} *gi-im-zu QA-TAM-MA Ū-U[L] ḫar-ši...* 25 *ŠU^{HIA}-KA-ya-mu a-ra-aḫ-za-an-da QA-TAM-MA Ū-UL ḫar-ši*

“Ve nasıl senin kendi başına, ruhuna ve bedenine **şefkat gösteriyorsan, ellerini çevrende tutuyorsan** ve eğer Güneşimin (de) başına, ruhuna (ve) bedenine aynı şekilde **şefkat göstermezsen, ellerini çevremde aynı şekilde tutmazsan**” ...

e poligrafici internazionali, Pisa 1998, s. 182.

45 Stefano de Martino-Fiorella Imparati, *age.*, s. 181.

46 Harry A. Hoffner, *Letters from the Hittite Kingdom*, Society of Biblical Literature, Atlanta 2009, s. 59.

47 Stefano de Martino-Fiorella Imparati, *age.*, s. 182; Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, s. 28 vd.; Rukiye Akdoğan, “Huqqana Antlaşması (A Nüshası) Transkripsiyon ve Tercümesi”, *Höyük*, S. 4, 2011, s. 8 vd.; Kenneth A. Kitchen-Paul Lawrence, *Treaty, Law and Covenant in the Ancient Near East Part I*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2012, s. 440 vd.; Devecchi, *age.*, s. 101 vd.

Metinde ŠU^{HLA}-uš *arahlzanda hark-* “ellerini çevrede tutmak” ve “şefkat” anlamındaki *genzu-*’nun birbiri ardına yer alması, sahip oldukları manalar da göz önüne alınarak, bunların anlamdaş tabirler olabileceklerini akla getirmektedir. Söz konusu iki tabirin yakın anlamlı olduklarını kabul ettiğimiz takdirde aynı anlamın iki farklı ifadeyle belirtildiği anlaşılır. Bu durum dilbilimde tautolojik ifade diye adlandırılan kullanıma örnek oluşturmaktadır. Dolayısıyla ŠU^{HLA}-uš *arahlzanda hark-* “elleri çevrede tutmak” yapısının kucaklama eylemini anlattığı düşünüldüğünde, tanrının kralı kucaklama hareketinin *genzu-* “şefkat” kavramıyla bağlantısı kurulabilir.

Kucaklama eylemini daha iyi anlayabilmek için tanrılarla krallar arasındaki ilişkiye dair çivi yazılı belgelere başvurmak gerekir. Bu belgeler arasında söz konusu bağı en iyi açıklayanlar ise dua metinleridir. Bu belgelerde şefkat, kralların tanrılardan istediği bir kavramdır. Ayrıca tanrılar da sonsuz şefkate sahip, krala sahip çıkması beklenen yüce varlıklar olarak betimlenirler.

CTH 378 II. Muršili’nin Veba Duası KUB 14.8⁴⁸ ay.

8’ *ku-e-da-n[i ud-da-ni-i hi-in-ga-ni še-er nu-mu]* DINGIR^{MES} BE-LU^{MES}-YA **ge-en-z[***u da-at-]ten* 9’ *nu-kán I-NA [ŠA KUR^{URU}Ha-at-ti] hi-in-ga-an la-az-z[i-ya-a]t-ta-ru*

“Veba (salgını) hakkındaki (bu) [mesele üzerinde], Tanrılar, efendilerim [bana (karşı)] **şefkatli [olun]uz!** Ve [Hatti ülkesindeki] veba (salgını) iyi[-leş]sin”!

16’ *...nu A-NA^PU^{URU}Ha-at-ti EN-YA ÛA-NA* DINGIR^{MES} BE-LU^{MES}-YA *ZI-an-za* 17’ *nam-ma ya-ar-ši-ya-ad-du nu-mu ge-en-zu nam-ma da-a-at-ten*

“... Efendim, Hatti kenti Fırtına Tanrısı ve efendilerim, tanrıların ruhu tekrar yatışsın! Ve bana (karşı) tekrar **şefkatli olunuz**”!

24’ *nu-za A-NA EN-ŠU ar-ku-ya-ar i-ya-az-zi na-an EN-ŠU iš-ta-ma-aš-zi nu-uš-ši ge[-en-zu da-a-i]*

“Ve o efendisine rica eder, onu efendisi dinler ve ona (karşı) **şef[katli (olur)]**”.

48 Yasemin Arkan, *II. Mursili’nin Veba Duaları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1994, s. 88 vd.; Izabella Sylwia Czyżewska, *How to Pray to Hittite Gods: A Semantic and Contextual Analysis of Hittite Prayer Terminology with the New Editions of Selected Prayers of Muršili II.*, University of London, PhD Thesis, London 2012, s. 219 vd.; Alexandra Daues-Elisabeth Rieken-Jürgen Lorenz, *Das persönliche Gebet bei den Hethitern: eine textlinguistische Untersuchung*, Studien zu den Boğazköy-Texten 63, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2018, s. 380 vd.

KUB 14.14+KUB 19.1+KBo 58.8⁴⁹ ay.

49 ... [nu *hi-in-kán a*]n an-da SIG₅-ru nam-ma am-mu-uq-qa-aš-ma-aš-kán ^{LÜ}-
SANGA-KU-NU ARAD-KU-M[U ku-i] 50 u-ya-aḫ-ḫa[-ru nu-mu **g**]**i-in-zu**
da-at-te-en

“... [Ve veba (salgını)](ülke) içinde iyi olsun! Ben sizin rahibiniz (ve) hizmet-
karınız [olarak] tekrar huzurunuzla çıkmak ist[iyorum. Bana karşı **şefkat**]
li olunuz”!

II. Muršili veba salgınına karşı yaptığı dualarda tanrılardan şefkat göstermelerini ve salgını durdurmalarını dilemektedir. Kral hem kendisi için hem Hattı ülkesi için şefkat istemektedir. II. Muršili’nin tanrılardan şefkat arayışı, kralın onların yanında yer almak istediğinin de göstergesidir.

CTH 376 Arinna Kenti Güneş Tanrıçasına Dua KUB 24.3 + KUB 31.144
öy. I⁵⁰

39’ [zi-i]k-pát-za ^{DUTU} ^{URU}A-ri-in-na **gi-in-zu-ya-la-aš** DINGIR^{LUM} zi-ik
40’ [nu **gi**]-**i-in-zu** zi-ik-pát da-aš-ki-ši

“[Se]n Arinna Kenti Güneş Tanrıçası, sen **şefkatli** (bir) tanrıçasın [ve] (sa-
dece) sen **şefkate** sahipsin”.

öy.II⁵¹

1 [an-i]u-uḫ-ši-ya-za-kán ku-e-da-ni DINGIR^{MEŠ} š[a-(a²)-an-zi] 2 [n]a-an-ša-an
ar-ḫa pa-aš-ku-ya-an-z[i na-an-ša-an] 3 [z]i-ik-pát ^{DUTU} ^{URU}A-ri-in-na **g**[**i-en-**
zu-ya-a-ši]

1 “Tanrıların kızdıkları ve dikkate almadıkları [ins]ana sen Arinna Kenti
Güneş Tanrıçası **şefkat gösterirsin**”.

Bu dua metninde Arinna kenti Güneş Tanrıçası’nın ne kadar şefkatli olduğu ve yalnızca onun kralı anlayıp ona şefkat göstereceği tekrar tekrar dile getirilmektedir.

49 Czyżewska, *agł.*, s. 197 vd.

50 Hans Gustav Güterbock, “An Addition to the Prayer of Muršili to the Sungoddess and its Implications”, *Anatolian Studies*, S. 30, 1980, s. 44.

51 José Virgilio García Trabazo, *Textos religiosos hititas: Mitos, plegarias y rituales*, Editorial Trotta, Madrid 2002, s. 292 vd.; Itamar Singer, *Hittite Prayers*, Society of Biblical Literature, Atlanta 2002, s. 51.

CTH 373 Kantuzili’nin Güneş Tanrısına Duası KUB 30.10⁵² ay.

3 [a-pa-aš-pát kap-pu-id-du nu-mu ḫ]u-iš-nu-ud-du nu-mu ku-iš DINGIR-*YA* i-na-an pa-iš nu-mu **ge-en-zu** 4 [nam-ma da-ad-du

“o (aynı Tanrı) beni hatırla! Ve beni hayatta tut/iyileştir! Bana hastalığı ve-ren Tanrım bana tekrar **şefkat** / **merhamet göstere**sin”!

CTH 372 Bir Ölümünün Güneş Tanrısına Duası ve İlahisi KUB 31.127+ ABoT 44a + KUB 31.131 öy.⁵³

4 ... zî-ik-pát ḫa-an-da-an-za 5 [DIN]GIR-uš **gi-en-zu-ú** da-aš-ki-ši zî-ik-pát 6 mu-ga-a-u-ya-ar zî-ik-pát e-eš-ša-at-ti 7 zî-ik-pát **gi-en-zu-ya-la-aš** ^DUTU-uš 8 [nu] **gi-en-zu** zî-ik-pát da-aš-ke-ši

“... Adaletli tanrı sensin, sen sürekli **şefkat gösterirsin**, yakarışı sen din-lersin. Sen **şefkatlisin**, Güneş Tanrısı sen sürekli **şefkat gösterirsin**”!

47 DINGIR^{MEŠ} ša-an-zi na-aš-ša-an ar-ḫa pa-aš-ku-ya-an-z[i] 48 na-an a-ap-pa zî-ik kap-pu-u-ya-ši na-an **gi-en-zu-ú[a-ši]** 49 ku-u-un-na LÚ.NAM.U₁₉.LU-aš ARAD-*KA* ^DUTU-uš lu-lu-ya-a-i

“Tanrılar kızıyorlar ve onu dikkate almıyorlar. Ve onu sen tekrar dikkate alı(yor)sun ve ona **şefkat gösteri(yor)[sun]**. Güneş Tanrısı, kölen bu in-sanı da hayatta tut”!

Kantuzili de duasında tanrıdan şefkat istemektedir. Burada tanrının şefkati onun hastalığını iyileştirecek tek çare gibi anlatılmaktadır. Diğer metinde ise Güneş Tanrısı’nın daimî şefkatinden bahsedilir.

CTH 374 Bir Kralın Güneş Tanrısına Duası KUB 30.11 + KUB 31.135⁵⁴ öy.

14’ an-tu-ulḫ-ša-a[n-na-a]z ku-in DINGIR^{MEŠ} ša-a-an-zi na-an-ša-an ar-ḫa 15’ pa-aš-ku-ya-an-z[i na-an] a-ap-pa zî-ik-pát ^DUTU-uš **gi-en-zu-ya-ši**

“Tanrıların öfkelendiği ve dikkate almadıkları in[sa]n ve Güneşim ona tek-rar **şefkat gösteriyorsun**”.

52 García Trabazo, *age.*, s. 276; René Lebrun, *Hymnes et prières hittites*, Centre d’Histoire des Religions, La fontennelle 1980, s. 111 vd.; Singer, *Hittite Prayers*, s. 31 vd.; Daniel Schwemer, “Hittite Prayers to the Sun-god for Appeasing an Angry Personal God A Critical Edition of CTH 372-74”, ed. Margaret Jaques, *Mon dieu qu’ai-je fait? Les diğir-ša-dab(5)-ba et la piété privée en Mésopotamie*, Vandenhoeck & Ruprecht, Fribourg 2015, s. 349-393.

53 Schwemer, *age.*, s. 349-393; Singer, *Hittite Prayers*, s. 37 vd.

54 Schwemer, *age.*, s. 349-393.

Yukarıdaki dua metinlerinden anladığımız kadarıyla tanrı her zaman şefkat barındıran bir varlıktır ve krallar da tanrılardan şefkat dilemektedirler. Bu şefkat, kralın tanrının desteğini alıp onun yanında yer edinmesini sağlayacak, Hatti ülkesindeki hastalıkları giderecektir.

Şefkatin tanrıdan krala yapıldığını gösteren betimlemelerin dışında kralın da şefkat sahibi bir karakter olması gerektiği çivi yazılı metinlerde vurgulanmıştır. Kral olmanın temel özellikleri halkını korumak, tanrının ona davrandığı gibi insanlarına davranmaktır⁵⁵.

CTH 6 I. Hattuşili'nin Vasiyetnamesi KUB 1.16+KUB 40.65 öy. II⁵⁶

5 nu-uš-ši a-ap-pa-an hu-ua-iš-k[i-nu-un a-pa-a-aš-ma TUR^(?)-aš Ú-UL u-ua-u-aš
6 Ú-UL iš-ḫa-aḫ-ru-ua-at-ta-at Ú-UL -aš **gi-en-zu-ua-it** 7 e-ku-na-ša-aš na-
aš Ú-UL **g[i-en-zu-ua-la-aš]**

“ve devamlı onun arkasından koştum. Fakat o (bir) oğul (gibi) davranmadı/olmadı. O gözyaşı dökmedi, [**merhamet göstermedi**]. O soğuk(tur)/duygusuz(dur) ve o **şef[katli] / merha[metli]** değil(dir)”.

17 na-an pa-ra-a aš-šu-ú-i hu-i[f-ti-ya-an-ni-eš-ki-nu-un Ú-UL(-ma²)-aš ZI] 18
LUGAL-aš **gi-en-zu-ua-it** m[a-aḫ-ḫa-na-aš a-pi-el ZI-aš aš-šu-ti] 19¹ URU.KU.
BABBAR-ši **gi-en-zu** ḫ[ar²-zi]

“Ve onu iyiye doğru [devamlı çektim fakat o] kralın [isteğini] **şefkatle** karşılamadı. [O, kendi isteğiyle] n[asıl iyi] Hattuša'ya **şefkat [gösterir]?**”]

CTH 40 I. Šuppiluliuma'nın İcraatları KBo 5.6 ay. IV⁵⁷

11 nu-ua-ra-aš am-mu-uk LÚ MU-TI₄-YA 12 I-NA KUR URU Mi-<iz->ri-ma-ua-
<ra->aš LUGAL-uš 13 nu A-BU-YA **gi-en-zu-ua-la-aš** ku-it e-eš-ta 14 na-aš
ŠA' MUNUS⁷¹ me-mi-ya-ni ka-a-ri ti-ya-at

55 Posani, *age.*, s. 149.

56 Ferdinand Sommer-Adam Falkenstein, *Die hethitisch-akkadische Bilingue des Hattušili I.*, Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, München 1938, s. 3 vd.; Sedat Alp, *Hittit Çağında Anadolu, Çivi Yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, İstanbul 2000, s. 68 vd.; Şafak Bozgun, “Hittitler’de Miras Hukuku ve Krallığın Mirası ile ‘Aile, Taht, Mülk’ İlişkisi”, *Eski Yakındoğu’da Miras Analizi*, ed. İrfan Albayrak, Bilgin Kültür Sanat, Ankara 2021, s. 78 dn. 50; Amir Gilan-Romina Della Casa, “Emotions and Hittite Kingship: Feeling Like a King”, *The Routledge Handbook of Emotions in the Ancient Near East*, ed. Karen Sonik-Ulrike Steinert, Routledge, Abingdon 2023, s. 360.

57 Hans Gustav Güterbock, “The deeds of Suppiluliuma as told by his son, Mursili II (Continued)”, *Journal of Cuneiform Studies*, S. 10/3, 1956, s. 86; Giuseppe F. del Monte, *Le gesta di Suppiluliuma. Trasliterazione, traduzione e commento*, Università di Pisa, Pisa 2009, s. 90.

“... Ve o benim kocam, Mısır ülkesinde de kral (olacak) ve babam **şefkatli / merhametli** olduğu için o kadının sözüne uydu”.

CTH 69 II. Murşili ile Şeşa Kralı Manapa-Tarhunta Arasındaki Antlaşma KUB 19.49 öy. I⁵⁸

46 ... nu-ut-ta ^DUTUst **g[i-en-z]u** da-aḫ-ḫu-un 47 [nu-ut-ta a]-píd-da-an še-ir ka-ri-ya-aḫ-ḫa-ḫa-at nu-ud-du-za ták-šu-li 48 [da-aḫ-ḫu-u]n tu-uk GIM-[a]n ^DUTUst **gi-en-zu** da-aḫ-ḫu-un

49 [nu-ut-ta ták-š]u-li da-aḫ-ḫu-un ...

“... Ve (ben), Güneşim sana **m[erh]amet ettim**. [Ve] o zaman [sana] uydum/sana göre hareket ettim ve seninle barıştım. (Ben) Güneşim sana **şefkat gösterdiği / merhamet ettiğim** zaman [seninle ba]rıştım”.

I. Hattuşili vasiyetnamesinde Hatti ülkesine kral olacak kişinin şefkatli biri olması gerektiğini vurgulamaya çalışır. I. Šuppiluliuma yine şefkat sahibi bir kral olduğundan Mısır kraliçesinin yardım çağrısını kabul etmiştir. Hatti ülkesinin yöneticisi krallardan beklenen şefkat, benzer şekilde Hitit krallarının da tanrılarından arzuladıkları özelliktir. Söz konusu şefkat, içerisinde kralın desteklenmesi ve her zaman tanrıların kralın yanında yer alması beklentisini barındırmaktadır. Dolayısıyla bu beklentinin resmedilmiş şeklini tanrıların kralları kucakladığı betimlemeler oluşturabilir.

“Şefkat”, “merhamet” ya da “dostça yaklaşım” kavramlarını Hititçede ifade eden kelime *genzu*⁵⁹ sözcüğüdür. *genzu*- aynı zamanda “kucak” anlamını da içinde barındırmaktadır. Kucak ve şefkat sözcükleri beraber değerlendirildiğinde metonimik bir kullanıma sahip oldukları görülebilir. Dolayısıyla kucaklama eylemi “koruyup kollamak” ve “merhamet, şefkat göstermek” anlamlarına da gelmektedir.

58 Susanne Heinhold-Krahmer, *Arzawa: Untersuchungen zu seiner Geschichte nach den hethitischen Quellen*, Texte der Hethiter, Carl Winter, Heidelberg 1977, s. 161 vd.; Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, s. 82 vd.; Kenneth A. Kitchen-Paul Lawrence, *age*, s. 528 vd.

59 UZU determinatifyle de kullanılan *genzu*- gerçek anlamda alt karınla ilgili bir vücut bölümü “bağırsak” veya “iç organlar” bk. Sedat Alp, “Zu den Körperteilnamen im Hethitischen”, *Anatolia*, S. 2, 1957, s. 1-47; Ahmet Ünal, *Multilinguales Handwörterbuch des Hethitischen: hethitisches, englisches, deutsches und türkisches Wörterbuch= A concise multilingual Hittite Dictionary: a Hittite, English, German and Turkish Dictionary= Hititçe çok dilli el sözlüğü: Hititçe, İngilizce, Almanca ve Türkçe Sözlük*, s. 336; mecazi anlamda “merhamet, acıma, şefkat” anlamlarına gelmektedir bk. Emmanuel Laroche, “Études de linguistique anatolienne”, *Revue hittite et asianique*, S.23/76, s. 33-54; Alwin Kloekhorst, *Etymological Dictionary of The Hittite Inherited Lexicon*, s. 468.

Hititçe’de karnın iç bölgesini ifade eden bir kelimenin mecazen “şefkat, merhamet” anlamında kullanılması, dilin ifade gücüne güzel bir örnek oluşturur. Bu sözcük metinlerde *genzuuui-* “dostça davranmak, merhamet etmek, şefkat göstermek”⁶⁰; *genzuuula-* “iyi kalpli, sevecen”⁶¹ formlarında da geçmektedir. Ayrıca *genzu dā-* “merhamet etmek, acımak”⁶²; *genzu ħark-* “sevgi, dostluk beslemek”⁶³; *genzu pai-* “merhamet göstermek”⁶⁴ gibi fiillerle oluşturulan kullanımlarına rastlanmaktadır.

60 “dostça davranmak, merhamet etmek, şefkat göstermek” bk. Jaan Puhvel, *Hittite Etymological Dictionary Vol. 4 Words Beginning with K*, Walter de Gruyter, Berlin 1997, s. 155; Ünal, *age.*, s. 337; Kloekhorst, *age.*, s. 468; Birgit Christiansen, “Love and Affection in Hittite Texts”, *The Routledge Handbook of Emotions in the Ancient Near East*, ed. Karen Sonik-Ulrike Steinert, Routledge, Abingdon 2023, s. 726; Gary Beckman, “Hittite Emotion Terms”, *The Routledge Handbook of Emotions in the Ancient Near East*, ed. Karen Sonik-Ulrike Steinert, Routledge, Abingdon 2023, s. 190.

61 Tischler, *Hethitisches Etymologisches Glossar Teil 1, A-K*, s. 556 *genzuuula-* “freundlich, rücksichtsvoll”; Joseph Johannes Sicco Weitenberg, *Die hethitischen u-Stämme*, Amsterdamer Publikationen zur Sprache und Literatur 52, Amsterdam 1984, s. 164 *genzuuula-* “gnädig, freundlich”; Johannes Friedrich, *Hethitisches Wörterbuch. Kurzgefasste kritische Sammlung der Deutungen hethitischer Wörter. 1.-4. Lieferung*, Heidelberg Universitätsverlag Carl Winter, Heidelberg 1991, s. 108a *genzuuula-* (*ginzuuula-*) “freundlich, rücksichtsvoll, entgegenkommend”; Puhvel, *age.*, s. 155 *genzuuula-* “compassionate, kind”; Johann Tischler, *Hethitisches Handwörterbuch, Mit dem Wortschatz der Nachbarsprachen*, Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, Innsbruck 2001, s. 77 vd. *genzuuula-* “freundlich, rücksichtsvoll, entgegenkommend”; Ünal, *age.*, s. 337a *genzuuula-* “dostça, arkadaşça, anlayışlı, kolaylık gösteren, iyilik severce”; Kloekhorst, *age.*, s. 468 *genzuuula-* “kindhearted”; Beckman, “Hittite Emotion Terms”, s. 190 *genzuuula-* “compassionate”; Christiansen, *age.*, s. 726 *genzuuula-* “caring, friendly, benevolent”.

62 Weitenberg, *age.*, s. 164 *genzu dā-* “Gnaden zeigen”; Friedrich, *age.*, s. 108a *genzu dā-* “gütige Gesinnung annehmen”; Puhvel, *age.*, s. 155 *genzu da-* “take pity”; Tischler, *Hethitisches Handwörterbuch*, s. 78 *genzu da-* “gütige Gesinnung annehmen”; Ünal, *age.*, s. 336b *genzu da-* “merhamet etmek, acımak”; Kloekhorst, *age.*, s. 468 *genzu dā-* “to take pity on”; Beckman, “Hittite Emotion Terms”, s. 190 *genzu dā-* “to have mercy, to take pity”; Amir Gilan-Romina Della Casa, *age.*, s. 359 *genzu dā-* “to take pity on”; Lidewij E. van de Peut, “Emotions and Hittite Prayers”, *The Routledge Handbook of Emotions in the Ancient Near East*, ed. Karen Sonik-Ulrike Steinert 2023, s. 446 “to take the lap”.

63 Friedrich, *age.*, s. 108a *genzu ħark-* “gütige Gesinnung hegen”; Tischler, *Hethitisches Handwörterbuch*, s. 78 *genzu ħark-* “gütige Gesinnung hegen”; Ünal, *age.*, s. 336b *genzu ħark-* “arkadaşça ilişkiler kurmak, sevgi ve dostluk hisleri beslemek, sevgi, şefkat göstermek, tanımak, uygulamak, itaat etmek”; Kloekhorst, *ages.*, s. 468 *genzu ħark-* “have fondness (for)”; Beckman, “Hittite Emotion Terms”, s. 190 *genzu ħark-* “to hold dear”; Gilan-Casa, *age.*, s. 359 *genzu ħark-* “to have fondness for, to hold dear”.

64 Puhvel, *age.*, s. 155 *genzu pai-* “extend kindness”; Kloekhorst, *age.*, s. 468 *genzu pai-/pi-* “extend kindness”; Beckman, “Hittite Emotion Terms”, s. 190 *genzu pāi-* “to show mercy”; Gilan-Della Casa, *age.*, s. 359 *genzu pāi-* “to offer kindness”.

Sonuç

Hitit inancı veya düşüncesinde ebeveynler çocuklarına nasıl yaklaşırlarsa tanrının da krala yaklaşımının aynı olması beklenir. Daha doğrusu tanrı ve kral arasındaki ilişki baba-oğul ilişkisi gibi değerlendirilebilir. II. Muwatalli’nin duasında “*piḫaššašši* Fırtına Tanrısı beni annemden aldı ve beni büyüttü” şeklinde geçen cümle, kralın kendini tanrının çocuğu gibi gördüğüne iyi bir kanıttır. Aynı zamanda kucaklama eylemi kendinden daha küçük ve aşağıda olana sahip çıkmayı ifade etmektedir. Kralların bu sahnelerde tanrılardan daha küçük tasvir edilmesinin sebeplerinden biri de bu olmalıydı. Tanrı, kralın koruyucusu ve destekleyicisi olarak ona büyük bir meşruiyet ve güç kazandırmasının yanı sıra onu şefkatle kucaklamaktadır. Dolayısıyla kucaklama eylemi babanın çocuğuna sergilediği şefkatin vücut bulmuş hâlidir.

Yazılı kaynaklar ve görsel materyaller bir araya getirildiğinde bunlar arasında tam olarak bir tutarlılıktan söz edemeyiz. Yani *genzu-* sözcüğünün geçtiği belgelerdeki krallar ile onlara ait mühür baskılarında kucaklama sahnelerinin yer aldığını tespit edemiyoruz. Ancak bu durum kucaklama eyleminin *genzu-* kelimesini işaret etmeyeceği anlamına gelmemektedir. Çeşitli anlamları dışında ast üst ilişkisi bağlamında da kullanılan bir sözcük olan *genzu-*, kucaklama sahnelerindeki bu eylemi tanımlayabilecek uygun sözcük olmalıdır. Nitekim Hukkana Antlaşması metninde şefkat göstermek ve elleri çevresinde tutmak ifadelerinin peş peşe ve yakın anlamlı kullanılması bu durumu destekler niteliktedir.

“Merhamet” ve “şefkat” büyük olanın küçüğe yani tanrıların krallara, kralların da halkına gösterdiği bir tutumdur. Kucaklama eylemi “koruyup kollamak” anlamıyla birlikte “merhamet, şefkat” kavramlarını da içermektedir. Bu nedenle Hitit sanatında “tanrının kralı kucaklama sahneleri” yalnızca sahiplenme, koruma değil, aynı zamanda şefkat gösterme anlamını da taşımaktadır. Dilbilimsel ve betimsel bir ilişki kurmaya çalıştığımızda kucaklama sahnelerinin *genzu-* sözcüğü ile adlandırılmış olabileceğini düşünebiliriz.

Etik Beyan/Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and all the works referred are mentioned in the bibliography.

KAYNAKLAR

- Akdoğan, Rukiye, “Huqana Antlaşması (A Nüshası) Transkripsiyon ve Tercümesi”, *Höyük*, S. 4, 2011, s. 1-73.
- Alaura, Silvia, “Fleh- und Unterwerfungsgesten in den hethitischen Texten”, *Altrorientalische Forschungen*, S. 32, 2005, s. 375-385
- Alp, Sedat, “Zu den Körperteilnamen im Hethitischen”, *Anatolia*, S. 2, 1957, s. 1-47.
- Alp, Sedat, *Hethitische Briefe aus Maşat-Höyük*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- Alp, Sedat, *Hitit Çağında Anadolu Çivi Yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları 140, İstanbul 2000.
- Arıkan, Yasemin, *II. Mursili'nin Veba Duaları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1994.
- Beckman, Gary, *Hittite Diplomatic Texts Second Edition*, Scholars Press, Atlanta 1999.
- Beckman, Gary, “Hittite Emotion Terms”, *The Routledge Handbook of Emotions in the Ancient Near East*, ed. Karen Sonik-Ulrike Steinert, Routledge, Abingdon 2023, s. 171-196.
- Beran, Thomas, *Die hethitische Glyptik von Boğazköy*, Verlag Gebr. Mann, Berlin 1967.
- Bozgun, Şafak, “Hititler’de Miras Hukuku ve Krallığın Mirası ile ‘Aile, Taht, Mülk’ İlişkisi”, *Eski Yakundoğu’da Miras Anlayışı*, ed. İrfan Albayrak, Bilgin Kültür Sanat, Ankara 2021, s. 63-97.
- Christiansen, Birgit, “Love and Affection in Hittite Texts”, *The Routledge Handbook of Emotions in the Ancient Near East*, ed. Karen Sonik-Ulrike Steinert, Routledge, Abingdon 2023, s. 725-738.
- Czyzewska, Izabella Sylwia, *How to Pray to Hittite Gods: A Semantic and Contextual Analysis of Hittite Prayer Terminology with the New Editions of Selected Prayers of Muršili II.*, University of London, PhD Thesis, London 2012.
- Daues, Alexandra- Rieken, Elisabeth- Lorenz, Jürgen, *Das persönliche Gebet bei den Hethitern: eine textlinguistische Untersuchung*, Studien zu den Boğazköy-Texten 63, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2018.
- de Martino, Stefano, “Symbols of Power in The Late Hittite Kingdom”, *Studien zu den Boğazköy-Texten*, S. 51, 2010, s. 87-95.

de Martino, Stefano- Imparati, Fiorella, “La mano nelle più significative espressioni idiomatiche ittite”, *Studi in memoria di Adriana Quattordio Moreschini*, ed. Luciano Agostiniani, Maria G. Arcamone and Onofrio Carruba, Istituti editoriali e poligrafici internazionali, Pisa 1998, s. 175-85.

de Martino, Stefano, *Hititler*, çev. Erendiz Özbayoğlu, Dost Yayınları, Ankara 2006.
del Monte, Giuseppe F, *Le gesta di Suppiluliuma. Traslitterazione, traduzione e commento*, Università di Pisa, Pisa 2009, 2008.

Devecchi, Elena, *Trattati internazionali ittiti*, Paideia Editrice, Brescia 2015.

Dinçol, Ali-Dinçol, Belkıs, “Tabarna” ve “Aedikula” Mühürleri”, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tınnrlı Halk*, ed. Wenzel Jacob, Kunst-und Ausstellungshalle, Bonn 2002, s. 432-434.

Dinçol, Ali-Alparslan, Metin, “Hitit Mühürçülüğü (Gliptik)”, *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, ed. Metin Alparslan ve Meltem Alparslan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 392-404.

Doğan-Alparslan, Meltem, *Hitit Kralı II. Muwatalli: Kişiliğı ve İcraatı Filolojik Belgeler Işığında*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2012.

Edel, Elmar, *Der Vertrag zwischen Ramses II. von Ägypten und Hattuşili III.*, von Hatti, Mann. Gebr., Berlin 1997.

Friedrich, Johannes, *Hethitisches Wörterbuch. Kurzgefasste kritische Sammlung der Deutungen hethitischer Wörter. 1.-4. Lieferung*, Heidelberg Universitätsverlag Carl Winter, Heidelberg 1991.

García Trabazo, José Virgilio, *Textos religiosos hititas: Mitos, plegarias y rituales*, Editorial Trotta, Madrid 2002.

Gilan, Amir-Della Casa, Romina, “Emotions and Hittite Kingship: Feeling Like a King”, *The Routledge Handbook of Emotions in the Ancient Near East*, ed. Karen Sonik-Ulrike Steinert, Routledge, Abingdon 2023, s. 359-376.

Güterbock, Hans Gustav, *Siegel aus Boğazköy, Erster Teil: Die Königssiegel der Grabungen bis 1938*, AfO Beiheft 5, Berlin 1940.

Güterbock, Hans Gustav, “The deeds of Suppiluliuma as told by his son, Mursili II (Continued)”, *Journal of Cuneiform Studies*, S. 10/3, 1956, s. 75-98.

Güterbock, Hans Gustav, , “An Addition to the Prayer of Murşili to the Sungoddess and its Implications”, *Anatolian Studies*, S. 30, 1980, s. 41-50.

Haas, Volkert, *Geschichte der hethitischen Religion*, Handbuch der Orientalistik, Leiden 1994.

Hagenbuchner, Albertine, *Die Korrespondenz der Hethiter 1. Die Briefe unter ihren kulturellen, sprachlichen und thematischen Gesichtspunkten 2. Die Briefe mit Transkription, Übersetzung und Kommentar*, Texte der Hethiter 16, Carl Winter, Heidelberg 1989.

Heinhold-Krahmer, Susanne, *Arzawa: Untersuchungen zu seiner Geschichte nach den hethitischen Quellen*, Texte der Hethiter, Carl Winter, Heidelberg 1977.

Herbordt, Suzanne, *Die Prinzen- und Beamtensiegel der hethitischen Grossreichszeit auf Tonbullen aus dem Nişantepe-Archiv in Hattusa*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz 2005.

Herbordt, Suzanne, "The Hittite Royal Cylinder Seal of Tuthaliya IV with Umarmungsszene", *The Iconography of Cylinder Seals Warburg Institute Colloquia* 9, ed. Paul Taylor, Warburg 2006, s. 82-91.

Herbordt, Suzanne, "Siegeltypen und Siegeldarstellungen" *Boğazköy-Hattuša*, S. 23, 2011, s. 45-64.

Hoffner, Harry A., *Letters from the Hittite Kingdom*, Society of Biblical Literature, Atlanta 2009.

Kitchen, Kenneth A.- Lawrence, Paul, *Treaty, Law and Covenant in the Ancient Near East Part 1*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2012.

Klengel, Horst, "An der Hand der Gottheit": Bemerkungen Zur "Umarmungsszene" in der Hethitischen Tradition", *Silva Anatolica. Anatolian Studies Presented to Maciej Popko on the Occasion of His 65th Birthday*, ed. Piotr Taracha, Warsaw 2002, s. 205-210.

Kloekhorst, Alwin, *Etymological Dictionary of The Hittite Inherited Lexicon*, Etymological Dictionary of The Hittite Inherited Lexicon, Brill, Leiden 2008.

Laroche, Emmanuel, "Études de linguistique anatolienne", *Revue hittite et asianique*, S. 23/76, s. 33-54.

Lebrun, René, *Hymnes et prières hittites*, Centre d'Histoire des Religions, La fontennelle 1980.

Maner, Çiğdem-Kuruçayırılı, A. Emre-Allasino, Christian-Kurtlu, H. Nurbahar-Di Mizhele, Angelo- D'orazio, Claudia- Öztürk, Gökçe-Peker, Hasan-Shafio, Rula, "The Excavation at Kayalıpınar - Samuha 2023: A Preliminary Report", *Anatolia Antiqua- Eski Anadolu*, S. 32, 2024, s. 397-446.

Moran, William L., *The Amarna Letters*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 1992.

Neu, Erich, *Der Anitta Text*, Studien zu den Boğazköy Texten 18, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1974.

- Neve, Peter, “Die Ausgrabungen in Bogazköy-Hattusa 1991”, *Archäologischer Anzeiger*, S. 3, 1992, s. 307-338.
- Otten, Heinrich, *Žu einigen Neufunden hethitischer Königssiegel*, Steiner, Stuttgart 1993.
- Popko, Maciej, *Religions of Asia Minor*, çev. Iwona Zych, Academic Publications Dialog, Warsaw 1995.
- Posani, Claudia, “The Significance of the Embrace Metaphor in the Inscription KARKAMIŠ A 21”, *Researching Metaphor in the Ancient Near East*, ed. Marta Pallavidini-Ludovico Portuese, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2020, s. 141-151.
- Puhvel, Jaan, *Hittite Etymological Dicitonary Vol. 3 Words Begining with H*, Mouton de Gruyter, Berlin 1991.
- Puhvel, Jaan, *Hittite Etymological Dictionary Vol. 4 Words Beginning with K*, Walter de Gruyter, Berlin 1997.
- Rost, Liane, “Die außerhalb von Boğazköy gefundenen hethitischen Briefe”, *Mitteilungen des Instituts für Orientforschung*, S. 4, 1956, s. 328-350.
- Schaeffer, Claude F. A., “Recueil des sceaux et cylindres hittites imprimés sur les tablettes des Archives Sud du palais de Ras Shamra suivi de considérations sur les pratiques sigillographiques des rois d’Ugarit”, *Ugaritica*, S. 3, 1956, s. 1-86.
- Schwemer, Daniel, “Hittite Prayers to the Sun-god for Appeasing an Angry Personal God A Critical Edition of CTH”, ed. Margaret Jaques, *Mon dieu qu’ai-je fait? Les diğir-ša-dab(5)-ba et la piété privée en Mésopotamie*, Vandenhoeck & Ruprecht, Fribourg 2015, s. 349-393.
- Singer, Itamar, *Muwatalli’s Prayer to the assembly of gods through the storm-god of lightning:(CTH 381)*, Scholars Press, Atlanta 1996.
- Singer, Itamar, *Hittite Prayers*, Society of Biblical Literature, Atlanta 2002.
- Sommer, Ferdinand- Falkenstein, Adam, *Die hethitisch-akkadische Bilingue des Hattušili I.*, Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, München 1938.
- Süel, Aygöl, *Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri İle İlgili Bir Direktif Metni*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, Ankara 1985.
- Süel, Aygöl, “Hitit Devletinin Bir Diğer Başkenti: Şapinuva”, *Muhibbe Darga Armağanı*, haz. Taner Tarhan, Aksel Tiber, Erkan Konyar, Sadberk Hanım Müzesi Yayını, İstanbul 2008, s. 457-472.

Süel, Aygöl, “şapinuva’nın Kraliçesi: Taduhepa”, *Anadolu’da Kadın On Bin Yıldır Eř, Anne, Tüccar, Kraliçe*, A. Muhibbe Darga, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015, s. 137-145.

Sürenhagen, Dietrich, “Forerunners of the Hattusili-Ramesses treaty”, *British Museum Studies in Ancient Egypt and Sudan*, S. 6, 2006, s. 59-67.

Tischler, Johann, *Hethitisches Etymologisches Glossar Teil 1, A-K*, Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, Innsbruck 1983.

Tischler, Johann, *Hethitisches Handwörterbuch, Mit dem Wortschatz der Nachbarsprachen*, Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, Innsbruck 2001.

Ünal, Ahmet, *Hititler Devrinde Anadolu I*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002.

Ünal, Ahmet, *Multilinguales Handwörterbuch des Hethitischen: hethitisches, englisches, deutsches und türkisches Wörterbuch= A concise multilingual Hittite dictionary: a Hittite, English, German and Turkish dictionary= Hititçe çok dilli el sözlüğü: Hititçe, İngilizce, Almanca ve Türkçe sözlük*, Verlag Dr. Kovac, Hamburg 2007.

van de Peut, Lidewij E., “Emotions and Hittite Prayers”, *The Routledge Handbook of Emotions in the Ancient Near East*, ed. Karen Sonik-Ulrike Steinert, Routledge, Abingdon 2023, s. 44-452.

van den Hout, Theo, “Tuthalija IV. und die Ikonographie hethitischer Großkönige des 13. Jhs.”, *Bibliotheca Orientalis*, S. 52, 1995, s. 545-573.

Weitenberg, Joseph Johannes Sicco, *Die hethitischen u-Stämme*, Amsterdamer Publikationen zur Sprache und Literatur 52, Amsterdam 1984.

Yiğit, Turgut, “Hitit Kral Ailesi Üyelerinin Siyasal Etkinlikleri Üzerine”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C 18/S. 29, 1996, s. 233-245.